

juist heel veel veranderde: ‘... een culturele revolutie in de bewegingloze tijden van het donkere zuiden.’ (168) Meurkens bewijst dit door tendensen in de dagboeken van Panken te vergelijken met ontwikkelingen die uit de literatuur naar voren zijn gekomen. Wel jammer dat een overzicht van die literatuur ontbreekt.

In het eerste hoofdstuk gaat het over onveranderlijke zaken, zelfs het klimaat en de stilte van het landschap komen aan bod. Daarna volgen drie hoofdstukken over bovengenoemde veranderingen. In ‘De mentale wereld van Panken’ (33-62) gaat het over omgangsvormen. Hoe worden relaties in de dagboeken vermeld of beschreven, waar lagen de gevoeligheden? Het volgende hoofdstuk is bijzonder informatief over de katholieke kerk. Dat daar in de negentiende eeuw grote veranderingen in Brabant plaatsvonden, ligt voor de hand. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 was slechts de afronding van een proces dat zich vanaf het eind van de achttiende eeuw voltrok en voor dit oude Generaliteitsland grote gevolgen had. Er kwam geld voor kerkbouw en de dorpspastoors kregen, mede door hun lange ambtstermijnen, een steeds grotere invloed op de parochianen. Het onderwijs, waar onderwijzer Panken natuurlijk heel wat over noteerde, ondervond eveneens een toename in organisatie, met name door de schoolwetten van 1806 en 1857. Panken behoorde tot de eerste generatie katholieke onderwijzers, maar zijn vervroegd pensioen op 43-jarige leeftijd kan worden opgevat als een teken dat hij nog volgens de oude eigengereide wijze zijn ambt uitoefende. Interessant is de constatering dat lees- en rekenonderwijs door Panken ondanks de grote groepen nog individueel en niet classicaal werd aangeboden.

Panken wordt in de dagboeken geleidelijk aan minder gemoedelijk, knorriger, krijgt meer gezondheidsklachten en betoont zich meer en meer gevoelig voor rang en stand. Dit zou samenvallen met wijzigingen in het mentale klimaat van de dorpsgemeenschappen. Ik vraag mij echter af of de versombering van Pankens gemoed niet ook met het vorderen der jaren te maken kan hebben. Wat betreft toenemende gezondheidsklachten onderkent Meurkens deze mogelijkheid. Maar toch duidt hij de veranderingen als persoonlijk getuigenis van een toename van zorgelijkheid in de Kempense samenleving, hetgeen een gevolg zou zijn van de versobering van levensstijl, de toegenomen greep van kerk en overheden op de samenleving, in samenhang met de emancipatie van een dorpselite.

De laatste hoofdstukken gaan over de persoonlijke geschiedenis van Panken en over Panken als schrijver. Daar komt de vraag aan de orde of hij een betrouwbare verslaggever was. Meurkens betoogt dat hij als vrijgezel meestal inwoonde en daarom weinig privacy kende. Zijn opvattingen moeten overeengekomen zijn met die van zijn omgeving. Ook zijn de parallellen met reeds bekende ontwikkelingen opvallend: ‘Pankens mentale leven vertoont in zekere zin de ontwikkeling van dezelfde psychische agenda als die van zijn dorpsgenoten.’ (166) Toch had Panken ook aansluiting bij wetenschappelijke kringen en was hij in de eenvoudige dorpsgemeenschappen daarom eveneens buitenstaander.

Martha Catania-Peters

P. Groen, W. Klinkert, ed., *Studeren in uniform. 175 jaar Koninklijke Militaire Academie 1828-2003* (Den Haag: Sdu uitgevers, 2003, 608 blz., €39,50, ISBN 90 12 09772 X).

De oudste officiersopleiding van Nederland is de Koninklijke Militaire Academie (KMA). Deze bevindt zich al vanaf de oprichting in 1828 te Breda. Sindsdien hebben meer dan tienduizend jongens (en vanaf 1978 ook meisjes) daar als cadet hun eerste schreden gezet voor een officiersloopbaan bij de Koninklijke Landmacht (KL), het Koninklijk Nederlands-Indisch

Leger (KNIL) en later ook de Koninklijke Luchtmacht (Klu) en de Koninklijke Marechaussee. In 2003 bestond de opleiding precies 175 jaar en zoals gebruikelijk binnen de krijgsmacht werd deze gelegenheid aangegrepen voor het laten verschijnen van een gedenkboek. Ditmaal echter geen traditioneel herdenkingsboek met een globale terugblik vol aansprekende gebeurtenissen, maar een uitvoerige wetenschappelijk-historische studie. Een grote groep specialisten, veelal bij het Instituut voor militaire geschiedenis werkzame historici, zette zich onder leiding van een tweekoppige redactie en ondersteund door een keur aan meelezende hoogleraren en gepensioneerde generaals aan het werk.

In zeven chronologisch-thematisch geordende hoofdstukken wordt de geschiedenis van de KMA zeer gedetailleerd behandeld. De twee pijlers van de opleiding — onderwijs en persoonsvorming — komen steeds apart aan bod. Behalve in het eerste hoofdstuk, waarin de voorlopers, oprichting en beginjaren van de KMA door Jean Coenen worden besproken. De feestelijke opening van de KMA in Breda werd al weer spoedig overschaduwd door een tijdelijke sluiting in 1830, een gevolg van de opstand in de Zuidelijke Nederlanden. Die eerste paar jaren van de opleiding werden gekenmerkt door nog niet geheel afgeronde verbouwingsactiviteiten, gebrek aan goede leermiddelen, en vooral door ongeregeldeheden. De bijeengebrachte 172 cadetten van het eerste uur, tussen de veertien en drieëntwintig jaar oud, bleken ondanks extra militair toezicht en strenge bestraffingen moeilijk in het gareel te houden.

In de bijdrage van Willem Bevaart, die aanvangt met de heropening van de KMA in 1836, krijgt alles wat meer reliëf. Na de herstart van de KMA kwam er een grotere differentiatie in het hier gegeven militair onderwijs. Wiskunde bleef het belangrijkste vak, zeker voor cadetten van de genie en artillerie, maar doordat er nu eveneens aspirant-officieren werden opgeleid voor dienst in de koloniën, kwamen er nieuwe vakken bij waaronder Maleis. De cadetten kregen ook meer voorzieningen. Een ontspanningszaal op de KMA en een eigen sociëteit daarbuiten gaven het cadettencorps meer bewegingsvrijheid en mogelijkheden zich als groep te organiseren en te manifesteren. Door de inwerkingtreding van de in 1869 aangenomen Academiewet, die hbs-5-niveau voorschreef als toelating tot de KMA, steeg de gemiddelde leeftijd van de cadettenpopulatie aanzienlijk. De baldadigheden namen af. De KMA werd een op de hbs aansluitende driejarige militaire vakopleiding. Hoe dat vanaf 1890 tot 1939 in de praktijk uitpakte voor de cadetten van de KL en het KNIL, behandelt Wim Klinkert. Zijn beschrijving van het cadettenleven met veel aandacht voor sportbeoefening en andere corpsactiviteiten, wordt gevolgd door een interessant thema dat in de rest van het boek minder aan bod komt, namelijk de betekenis van de KMA voor haar vestigingsplaats Breda. In het hierop aansluitende hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog weet Jan Schulten veel interessante gegevens te melden over het Duitse hergebruik van de KMA-gebouwen en over verscheidene uit krijgsgevangenschap ontsnapte cadetten. De naoorlogse tijd wordt uitgebreid beschreven door Wim Cappers (periode 1948-1961) en Herman Roozenbeek (periode 1960-1993 en 1992-2003). Het streven om de KMA te transformeren tot een militaire universiteit loopt als een rode draad door hun bijdragen. Militaire vorming en wetenschappelijke scholing lieten zich in de praktijk niet zo eenvoudig met elkaar combineren. Door van (militaire) bedrijfskunde een sleutelvak te maken, alvast verscheidene hoogleraren aan te stellen, een diesviering in het leven te roepen en het internaatsleven te versoepelen, kreeg de KMA wel enige universitaire allure maar vooralsnog geen wetenschappelijke erkenning of politieke goedkeuring uit parlementair Den Haag. Onder druk van bezuinigingen en reorganisaties verschoof het accent naar intensievere samenwerking en toenemende integratie met andere officiersopleidingen binnen de Nederlandse krijgsmacht. Dat proces, door Roozenbeek treffend gekarakteriseerd met 'integratie als toverwoord', is nog in volle gang.

In een afsluitend achtste hoofdstuk vol kleurige tabellen worden de via een steekproef bijeengebrachte gegevens van 2152 eerstejaars cadetten uit de periode 1828-2003 door Petra Groen geanalyseerd. Hoewel zij in haar speurtocht naar langetermijnontwikkelingen op het gebied van de geografische herkomst en sociale en religieuze achtergrond van de cadetten zeer omzichtig te werk gaat, weet Groen toch in klare taal belangrijke trends te schetsen en interessante verbanden te leggen. Zo blijkt er bijvoorbeeld geen relatie te bestaan tussen de achtergrond van de cadetten en de door hen op de KMA behaalde studieresultaten. Een sterk punt van dit hoofdstuk is dat gesignaleerde ontwikkelingen in een breder maatschappelijk kader worden geplaatst, en dat daar waar mogelijk vergelijkingen worden getrokken met de populatie van andere, veelal soortgelijke, opleidingen zoals de Koninklijke Militaire School te Brussel en het Koninklijk Instituut voor de Marine te Den Helder.

In een handzame slotbeschouwing zetten de beide redacteuren van het gedenkboek, Groen en Klinkert, de belangrijkste ontwikkelingen uit 175 jaar KMA-geschiedenis nog eens op een rij. Ook de rest van het boek, respectievelijk een tweetal bijlagen (met de namen van alle gouverneurs van de KMA en voorzitters van het cadettencorps), het notenapparaat, een overzicht van de geraadpleegde archieven en literatuur, een lijst met de gebruikte afkortingen, een index op persoonsnamen en de illustratieverantwoording, maakt een verzorgde indruk. Datzelfde geldt voor de verschillende speciaal voor het boek vervaardigde stadsplattegronden van Breda. De meer dan driehonderd illustraties zijn eveneens doorgaans goed gekozen al laten hun bijschriften nogal eens te wensen over. Lang niet elke foto blijkt adequaat gedateerd en beschreven. Bij menige afgebeelde prent, schilderij of litho ontbreekt de naam van de desbetreffende kunstenaar. Enige informatie over de auteurs had evenmin misstaan, aangezien verscheidene van hen een speciale band hebben met het onderwerp en bijvoorbeeld werkzaam zijn (geweest) als docent op de KMA. Alle auteurs hebben breed uitgepakt en de hen toebedeelde periode uitputtend beschreven. Het resultaat is een boekwerk van ruim zeshonderd pagina's. Met een iets minder verhalende en meer analytische aanpak, had daar wel wat vanaf gekund. Ondanks de hoge illustratiedichtheid en het verhalende karakter, blijft het toch een specialistisch boek voor een klein publiek. Of de huidige (aspirant)officier zich in het boek herkent, betwijfel ik, maar het zal, in tegenstelling tot de KMA, zeker geen problemen ondervinden met het verkrijgen van wetenschappelijke erkenning en academische waardering.

Marc A. van Alphen

P. Hartman, A. ten Cate, *Garde zonder grenzen. 175 Jaar grenadiers en jagers 1829-2004* (Den Haag: Sdu uitgevers, Instituut voor militaire geschiedenis, 2004, 232 blz., ISBN 90 12 10091 7).

Hoewel grenadiers en jagers al aan het einde van de achttiende eeuw in het vaderlandse leger actief waren, vond in 1829 bij Koninklijk Besluit de officiële oprichting van het regiment plaats. Het elitekorps moest nieuw elan brengen in een versplinterde landmacht en was alleen voor de beste soldaten toegankelijk.

Anno 2004 bestaat het regiment 175 jaar. Dit wordt onder meer gevierd met de uitgave van *Garde zonder grenzen*, verzorgd door twee auteurs verbonden aan het Instituut voor militaire geschiedenis. In elf hoofdstukken worden de grenadiers en jagers gevolgd bij hun activiteiten vanaf de oprichting in 1829 tot heden. De titel is voor tweërlei uitleg vatbaar. Ten eerste brengen de missies het regiment met regelmaat over de landsgrenzen. Een tweede betekenis ligt in de inzet en moed van de soldaten, die in figuurlijke zin geen grenzen kennen.